

процесами. Вони нерідко підлаштовуються під імідж «крутого», який перевершує інших у силі, зовнішній привабливості або матеріальному статусу, що дозволяє із зневагою ставитися до інших [4; 6].

Проте було б неправильно бачити в нинішніх соціальних умовах лише негатив. Загалом позитивним у плані можливостей для розвитку особистості слід вважати констатований О.Генісаретським процес соціальної диверсифікації, „тобто наростаючого розмаїття... соціальних суб'єктів” [3: 66]. Саме поява таких об'єднань дає змогу створити „екологічні ніші” для різноманітних прошарків суспільства і, зокрема, молодих людей. Такі спільноти дозволяють підростаючій людині набувати позитивної практики включення в суспільне життя, досвіду рольового плюралізму. Будучи носієм різноманітних соціальних ролей, постійно беручи участь у різних видах діяльності, налаштовуючись до співпраці з партнерами, які мають інші інтереси, індивід збагачує свій соціальний досвід. Там, де має місце сегментація соціальних стосунків, люди стають гнучкішими у зміні видів діяльності й відповідно своїх ролей та типу поведінки.

Ми вважаємо, що сучасне моральне виховання має відігравати випереджальну роль у розбудові демократичного процесу. Воно має базуватися на кращих здобутках національної культури і педагогіки, сприяти припиненню соціальної деградації, стимулювати самоорганізацію та особисту відповідальність людей, бути гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві, вчити підростаюче покоління розбудовувати демократичну державу.

Ефективність процесу морального виховання значною мірою залежить від педагогічно-доцільної організації його керування. Останнє передбачає сприяння, допомогу моральному розвитку особистості, співдію, тобто спільну дію дорослого і дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галковская Т. Нежный возраст <http://www.8ya.ru/news/art32.shtml>
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Красновський В.М. Особливості соціальної ситуації розвитку сучасного підлітка// Педагогіка толерантності. – 1999. – № 2. – С.64-72.
4. Психология подростка. Полное руководство/ Под ред. А.А. Реана.–СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 432с.
5. Селиванова Н.Л. Современные представления о воспитательном пространстве // Педагогика. – 2000. – №6. – С. 35-39.
6. Сухомлинский В.А. – выдающийся педагог XX столетия: материалы международной научно-практической конференции. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2003. – 194 с.
7. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. Избр. пед. соч. / В.А. Сухомлинский. – М., 1979, Т.1. – С.303-319.

УДК 371.14

І.В. Воскова

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті представлені погляди видатного українського педагога щодо ролі почуття власної гідності дитини в її вихованні й навчанні, а також шляхів виховання цього почуття.

The article presents the sights by outstanding Ukrainian teacher V.Suchomlinsky about the influence of sense of own dignity on the formation of individuality, ways of upbringing this sense.

Спадщина видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського є невичерпним джерелом безцінних педагогічних знахідок, глибоких думок, точних висновків, дієвих порад з усіх можливих питань навчання й виховання дітей. Над якою

проблемою не працював би сучасний педагог, він обов'язково знайде в роботах великого знавця дитячих душ цінні спостереження й поради, ідеї. Практично кожне сучасне наукове дослідження з педагогіки містить посилання, цитати з книг та статей Василя Олександровича.

Джерелом багатства унікального досвіду його виховної і навчальної роботи було ставлення педагога до кожної дитини як до безумовної, найвищої цінності, проникнення у світ її тонких душевних переживань.

Наші переживання – почуття, емоції – найсуттєвіші явища нашого життя. За одних і тих самих обставин одна людина відчуває себе щасливою, інша – глибоко нещасною. Наше сприйняття дійсності глибоко суб'єктивне. І саме наші переживання є найбільш значущими для кожного з нас.

В.О.Сухомлинський велику увагу приділяв саме переживанням – почуттям, емоціям дитини, вважав створення комфортної атмосфери в школі, родині обов'язковою умовою успішного виховання й навчання, докладав багато зусиль для збагачення духовного життя своїх вихованців, розвитку їх почуттів.

Саме в багатстві й благополуччі духовного життя дитини педагог вбачав запоруку формування гармонійної особистості.

Особливу увагу приділяв Василь Олександрович почуттю власної гідності людини, оскільки вважав його основою становлення особистості, потужнішим інструментом впливу на поведінку, вчинки, бажання дитини ставати кращою з кожним днем, досягати все нових успіхів.

На думку В.О.Сухомлинського, розвинене почуття власної гідності свідчить про високу моральність особистості.

З огляду на занепад моральності сучасного українського суспільства, масові прояви цинізму, насильства, нетерпимості в молодіжному середовищі, розповсюдження дитячої жорстокості, вкрай **актуальними** є досвід видатного педагога-практика, його ідеї та погляди, узагальнені у статтях, літературно-педагогічних творах, методичних порадах.

Ідеї В.О.Сухомлинського щодо почуття власної гідності, його ролі у становленні особистості дитини, в успішності її навчання й подальшого життя знайшли підтвердження й розвиток у численних дослідженнях педагогів та психологів (Н.М.Дятленко, Н.Г.Ємузова, Ю.Є.Зайцева, Т.І.Зарубіна, Т.И.Коротовских та багато ін. [1–5]).

Так, основними положеннями дисертаційної роботи Ю.Є.Зайцевої є:

1. Психологічний феномен, відомий повсякденній свідомості як «почуття власної гідності», властивий кожній людині як феномен самосвідомості й характеризує деяких людей як особистісна диспозиція, що передбачає певний рівень особистісного розвитку.

«Почуття власної гідності» як особистісна диспозиція відбиває стійку схильність людини у своєму поведженні реалізовувати ставлення до себе й до іншої людини як до безумовної цінності.

«Почуття власної гідності» як феномен самосвідомості здійснює саморегуляцію поведження людини відповідно до рівня усвідомлення й переживання безумовності цінності людини.

2. Особистість людини з «почуттям власної гідності» відрізняється:

- стійким позитивним емоційно-ціннісним ставленням до себе;
- упевненістю в можливості досягнення власних цілей і відповідальністю;
- осмисленістю життя й прагненням до самоактуалізації;
- розвинутою здатністю до саморегуляції.

Самооцінка «почуття власної гідності» пов'язана з позитивною динамікою морального розвитку.

3. Структура «почуття власної гідності» як психологічного феномена містить у собі когнітивний, емоційний і конативний компоненти. Когнітивний компонент відбиває усвідомлення безумовності цінності кожної людини. Емоційний – переживання власної

цінності як безумовної. Конативний – регуляцію поведження відповідно до ставлення до себе й іншої людини як до безумовної цінності [2: 15]».

Т.І.Зарубіна вважає, що «...у суспільно-історичних обставинах, що склалися, зростає значення суб'єктності школяра в навчально-виховному процесі, яка практично неможлива без формування в нього людської гідності як провідної людської якості [3: 155]». Схожу думку висловлює й Н.Г.Ємузова: «Почуття честі й власної гідності як особистості, у силу своїх інтегративних особливостей у цілісному процесі виховання ... можуть стати тими якостями, які були б покладені в основу концепції моральної особистості сучасного підлітка [4: 132]». Вона також зазначає, що почуття честі та власної гідності формується, укріплюється й розвивається тільки через утвердження у діяльності або спілкуванні, де підліток досягає певного успіху і в результаті отримує схвалення оточуючих та емоційне задоволення.

Мета статті – проаналізувати погляди В.О.Сухомлинського щодо ролі почуття власної гідності дитини у становленні її особистості, успішності навчання, а також шляхів формування й розвитку почуття власної гідності у дітей.

У роботі «Як виховати справжню людину» Василь Олександрович наводить перелік найважливіших якостей «ідеальної людини», які має виховувати школа. Серед них він виокремлює й «...почуття людської гідності – повагу до самого себе, вміння дорожити своєю особистою честю, своїм ім'ям, чутливість до оцінки власної поведінки, власного духовного світу колективом, товаришами; постійне прагнення до моральної досконалості, до ідеального, високоморального бажання стати сьогодні кращим ніж був учора...» [8: 150].

І тут же визначає шлях до бажаної мети: «Щоб моральний ідеал став реальністю, треба вчити людину правильно жити, правильно ставитися до людей і до самої себе. Учителю стає вихователем лише тоді, коли оволодіє найтоншим інструментом виховання – наукою про моральність, етикою. Етика в школі – це «практична філософія виховання» [8: 150].

Зауважимо, що гідність, совість, честь, відповідальність є основними, найважливішими категоріями етики.

У роботі «Слово до спадкоємця» Василь Олександрович підкреслює виховну силу почуття власної гідності: «Секрет (виховання) полягає от у чому: навчання стає вихованням там, де є турбота наставника про людську гідність школяра. Серцевина виховання, по суті, і є турбота про те, щоб маленька людина завжди почувала свою гідність працівника інтелектуальної праці, гідність громадянина, гідність сина – дочки своїх батьків, гідність особистості, красивої своїми шляхетними намірами, поривами, успіхами» [10: 407].

У своїх працях педагог розкриває й засоби, що сприяють формуванню, розвитку цього почуття. Так, у книзі «Серце віддаю дітям» він підкреслює важливість розвитку емоційної сфери дитини, емоційного сприйняття навколишнього світу.

Велику увагу в емоційному розвитку В.О.Сухомлинський приділяє емоційному сприйняттю природи, музики та поезії рідного слова. «Дитяча душа, – пише він, – однаковою мірою чутлива і до рідного слова, і до краси природи, і до музичної мелодії. Якщо в ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо у звуках дитина відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на таку сходинку культури, що не може бути досягнута ніякими іншими засобами. Почуття краси музичної мелодії відкриває перед дитиною власну красу – маленька людина усвідомлює свою гідність. Музичне виховання – це не виховання музиканта, а насамперед виховання людини [9: 63]».

І далі: «Завдання полягає в тім, щоб музична мелодія відкрила в кожному серці життєдайне джерело людських почуттів. Як у живому, трепетному слові рідної мови, так і в музичній мелодії перед дитиною розкривається краса навколишнього світу. Але мелодія – ця мова людських почуттів – доносить до дитячої душі не тільки красу миру. Вона відкриває перед людьми людську велич і гідність. У хвилини насолоди музикою дитина відчуває, що вона справжня людина. Душа дитини – це душа чуйного музиканта [9: 72]».

Дуже важливо розвинути емоційну сферу дитини якомога раніше. Сухомлинський неодноразово підкреслював у своїх працях, що неможливо надолужити те, що не розвинуто в

дитинстві. Дошкільний вік – сенситивний період розвитку відчуттів і почуттів дитини. Емоційна сфера дитини потребує особливої уваги в цей період.

Емоційне спілкування з дорослим – це перший вид діяльності дитини в ранньому віці. Саме з емоційного спілкування починається соціалізація дитини в родині. І саме від того, якими емоціями, почуттями наповнена атмосфера в родині, визначною мірою залежить формування особистості дитини, її ставлення до світу, людей, усе подальше життя. «Всі ми добре знаємо, – зазначає педагог, – що пізнання людини починається в родині – починається з того моменту, коли, заколисана материнською пісню, дитина уперше посміхається мамі. Як важливо, щоб перші думки про добро, сердечне, найпрекрасніше, що є у світі, – про любов людини до людини – пробуджувалися на особистому досвіді, щоб найдорожчими для дитини стали мати й батько... Адже духовна серцевина справжньої материнської і батьківської любові у тому, щоб син, дочка, відчувши повагу до самих себе, переживали прагнення бути хорошими людьми [9: 92-93]».

У тих же випадках, на жаль, непоодиноких, коли дитина позбавлена таких умов у родині, або відчуває недостатню любов, турботу, повагу рідних, особливу роль відіграє школа, класний колектив, атмосфера, яка панує в ньому, ставлення до дитини вчителя та однолітків. Василь Олександрович пише: «... дитячий колектив лише тоді стає силою, яка виховує, коли він піднімає кожну людину, утверджує в кожному почуття власної гідності, поваги до самої себе. У досвідчених педагогів я знаходив найцінніші крупиці творчості, зміст якої зводився до того, щоб дитина пишалася собою, своїми вчинками, оберігала свою честь, гідність [9: 93]».

Наступним суттєвим аспектом виховання почуття власної гідності є те, що відбуватися цей процес може лише в діяльності – ігровій, навчальній, трудовій. Дитина охоче вчиться, виконує доручення, грає лише тоді, коли це дає їй позитивні емоції – радість успіху, подолання перешкод та труднощів, перемоги над собою, гордість. «Одне з найважливіших виховних завдань, – зазначає педагог, – полягає в тому, щоб у процесі оволодіння знаннями кожна дитина переживала людську гідність, почуття гордості. Учитель не тільки відкриває світ перед учнем, але й утверджує дитину в навколишньому світі як активного творця – творця, який переживає почуття гордості за свої успіхи [9: 99]».

Саме таким чином прищеплюються й розвиваються любов до пізнання, любов до праці. Сухомлинський вважає, що те, що у практиці виховної роботи називають любов'ю до праці, є сплавом цікавості, допитливості й почуття власної гідності дитини [9].

Зовсім іншим шляхом іде формування особистості, коли дитина позбавлена цих переживань. «Якщо дитина не бачить успіхів у своїй праці, – говорить педагог, – вогник спраги знань гасне, у дитячому серці утвориться крижинка, що не розтопити ніякими стараннями доти, поки вогник знову не займеться (а запалити його вдруге – ой як важко!); дитина зневіряється у своїх силах, застібається, образно говорячи, на всі гудзики, стає настороженою, найжачується, відповідає зухвалістю на поради й зауваження вчителя. Або ще гірше: почуття власної гідності в неї притупляється, вона звикається з думкою, що ні до чого не має здібностей. Що може бути аморальнішим, чим придушити в людині його почуття власної гідності! Від того, як учень ставиться в роки дитинства й отрочтва до самого себе, яким він бачить себе у світі праці, величезною мірою залежить його моральний вигляд [9: 162]».

Цікавими є погляди Сухомлинського на таку поширену проблему як лінощі. Дуже образні і влучні його слова: «Лінощі – дитя неробства й пустого проведення часу. ... Ледар народжується там, де все легко дається і людина не знає, що таке важко... Лінощі – піна на хвилі безтурботності. Це явище глибоко духовного порядку, його корені ховаються в бездіяльності душі. Лінивим стає той, хто нічого не бере близько до серця. Лінощі часто-густо споріднені з відсутністю почуття власної гідності: людині байдуже, що про неї думають інші [8: 110]».

На думку педагога, вилікувати лінощі нелегко, як і запобігти їм, але результат вартий того: відвернуті лінощі – це найцінніша працьовитість. Шляхом запобігання лінощам є й

усвідомлення дитиною позитивних наслідків подолання труднощів – радість перемоги, гордість за результат власного труда, схвалення дорослих і однолітків. Педагоги і батьки мають створювати такі ситуації, щоб дитина обов'язково переживала ці почуття, які дають радість життя, почуття власної самоцінності.

Згадуючи слова К.Ушинського про те, що дитина від природи не має щиросердечних лінощів, вона любить самостійну діяльність, хоче все робити сама, педагог розвиває цю думку, й зазначає, що треба навчити дітей трудитися, навчити думати, спостерігати, розуміти, що таке розумова праця, що значить добре трудитися. «Дитина, яка ніколи не пізнала радості праці в навчанні, не пережила гордості від того, що труднощі переборено, – це нещасна людина. Нещасна людина – велике лихо для нашого суспільства, нещасна дитина – у сто разів більше лихо. Дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, розбудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання. У цій радості й народжується почуття гордості, власної гідності. Дитина, багато разів переживши це почуття, не шукає легкого шляху, не користується результатами чужої праці [9: 164]».

Пробуджуючи почуття гордості, честі, власної гідності, учитель домагався того, що діти прагнули працювати самостійно.

«Радість праці – це краса буття; пізнаючи цю красу, дитина переживає почуття власної гідності, гордість від усвідомлення того, що труднощі переборені. Важливе виховне завдання в тім, щоб почуття особистої гідності, особистої гордості кожного вихованця ґрунтувалося на трудовому успіху [9]».

І, безумовно, великого значення у справі виховання почуття власної гідності надавав В.О.Сухомлинський власне моральному вихованню. Він читав своїм вихованцям книги й розповідав життєві історії, «у яких звучить заклик до боротьби за людську гідність, яскраво виражена ідея непримиренності до гноблення людини людиною». Він прагнув до того, щоб вихованці захоплювалися стійкістю, мужністю, героїзмом, вірністю переконанням кращих синів людства, які боролися й віддавали життя за свободу й незалежність своєї батьківщини, за звільнення від експлуатації, за утвердження людської гідності.

В.О.Сухомлинський вважав, що утвердити здатність відстоювати свої переконання як власне достоїнство – одне з важливих завдань виховання, здійснити яке можливо лише за умови, що з дитинства в людини починають вироблятися уявлення про добро й зло, втілені в яскраві образи. Причому визначальну роль відіграє власна емоційна оцінка цих образів та уявлень.

Варто наголосити й на певних умовах, без яких виховання почуття власної гідності неможливе. Це повага до дитини, її прав, певна незалежність, свобода, насамперед, свобода вибору і відповідальність за його наслідки. Педагог вважав: «Виховати почуття власної гідності, честі, поваги до самого себе можна лише тоді, коли людина відчуває, відчуває себе господарем у власному духовному світі, коли в ньому є певна межа, яку ніхто не має права переступити [9: 178]».

Неможливо в межах однієї статті висвітлити всі аспекти виховання почуття власної гідності та його ролі у вихованні та навчанні дитини, які розглядав у своїх працях Василь Олександрович. Так, окремого дослідження заслуговують погляди педагога на використання оцінки як найтоншого педагогічного інструмента у навчально-виховному процесі; вплив почуттів, емоцій на розумову діяльність дитини; роль почуття власної гідності у статевому вихованні підлітків тощо.

Одне з положень програми морального самовиховання, розробленої педагогами Павлівської школи: «У людському світі безліч чеснот, але одна чеснота є вершиною людяності, – це почуття власної гідності [8: 113]».

Гідність як категорія соціальної психології означає ставлення людини до самої себе (на ґрунті адекватної самооцінки) і ставлення до неї інших людей, у психологічному плані гідність є формою вияву самосвідомості і самоконтролю, на яких базується вимогливість людини до самої себе [8].

Не можна не погодитися з видатним педагогом, що гідність дитини є найпотужнішим і водночас найчутливішим, найтоншим інструментом у її вихованні. Почуття власної гідності дитини – інтегральне утворення у структурі особистості – є її засобом і результатом виховання. Отже, воно потребує особливої уваги й бережного ставлення з боку батьків, педагогів. Розвивати це почуття можна, створюючи ситуації, коли дитина переживає радість творення, подолання перешкод, гордості за власні досягнення, добро, створене для інших. А це, у свою чергу, потребує розвитку емоційної сфери дитини. В.О.Сухомлинський вбачав можливості розвитку чуттєвої сфери через навчання дітей емоційному сприйманню музики (як звуків природи, так і музичних творів), природи, рідного слова. Він наголошував на визначній ролі особистого досвіду переживання дитиною почуття любові рідних і до рідних у становленні її особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дятленко Н.М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Київський міський педагогічний ун-т ім. Б.Д.Грінченка. – К., 2002. – 205 арк.
2. Зайцева Ю.Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен: Дис. ... канд. психол. наук. – СПб., 2003. – 180 с.
3. Зарубіна Т.И. Формирование основ человеческого достоинства у школьников-подростков средствами психологии: Дис. ... канд. пед. наук. – Нижневартовск, 2001. – 218 с.
4. Емузова Нина Гузеровна. Воспитание чувства чести и собственного достоинства у подростков: Дис. ... канд.пед.наук. – Майкоп, 1995. – 156 с.
5. Коротовских Т.В. Формирование основы чувства собственного достоинства у старшего дошкольника в самопроцессах: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 Казань, 2004. – 201 с.
6. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К.: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1982. – С.34.
7. Словарь по этике / Под ред. И.С.Кона: изд.3-е. – М.: Политиздат, 1975. – С.78.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.2. – К.: Рад. школа, 1976. – 670 с.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.

УДК 37. 046. 16

Л.А. Гончаренко

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті подано погляди В.Сухомлинського на проблему виховання толерантної особистості школяра. Розкрито роль вчителя у розвитку толерантної особистості дитини.

The article outlines the views of V.Sukhomlinskiy on the problem of upbringing of tolerant individuality of a schoolchild. The article reveals the role of teacher in the development of tolerant individuality of a child.

Постановка проблеми. Проблема розвитку гуманної особистості на даний час не втрачає своєї актуальності. Вона є особливо важливою для сучасних загальноосвітніх навчальних закладів, які мають спрямовувати свою роботу на пробудження в дитині всіх її духовних сил, формування гуманних почуттів шляхом впливу не лише на свідомість, а й на емоційну сферу школяра. Це дасть можливість виховати всесторонньо та гармонійно розвинуту особистість. Одним з чинників розвитку такої особистості є толерантність. У сфері виховання й розвитку толерантність означає культивування взаємин відкритості, реальну зацікавленість у культурних відмінностях, визнання багатоманітності, розвиток здатності розпізнавати несправедливість й здійснювати кроки щодо її подолання, а також